

UOT 37.046.14

TƏLİM PROSESİNDƏ MÜASİR TƏLİM ÜSULLARI İLƏ TƏDQIQATLARIN TƏŞKİLİ

ƏSKƏROV AĞAİSA BAYRAMƏLİ oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

agaisa.askerov.55@bk.ru

Açar sözlər: araşdırma, dəyişənlər, asılı dəyişən, hipoteza

Təlim prosesində şagirdlərdə idraki fəaliyyəti inkişaf etdirmək, onlarda müvafiq bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq təhsilin əsas funksiyası kimi diqqətdə saxlanılır. Mənimsənilən nəzəri biliklər o zaman həqiqi bilik hesab edilir ki, şagirdlər bu bilikləri praktikaya tətbiq etmək qabiliyyətinə malik olsunlar. Dərstdə bilikləri sistemləşdirmək məqsədi ilə şagirdlərə onların bilik, intellektual və qavrama səviyyələrinə uyğun tədqiqat və elmi araşdırmalar təşkil edilir. Bu isə onlarda sərbəst fikir söyləmək, fikirlərini arqumentlərlə sübut etmək və nəticə çıxarmaq qabiliyyətini formalaşdırır.

Müasir təlim metodları və üsullarının tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir, onu hər bir şagird üçün əhəmiyyətli və maraqlı fəaliyyət sahəsinə çevirir. Dərstdə, məşğələdə fəallığın maksimum artmasına zəmin yaradır, bununla da təlimin inkişafetdirici aspektini nəzərəcərpacaq dərəcədə gücləndirir. İnteraktiv təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərdə müstəqil düşünmək, sərbəst rəy söyləmək, hər hansı problem barədə başqasının fikrinə münasibət bildirmək, digər fərqli nöqtəyi–nəzəri təsdiq, yaxud inkar etmək, çoxluğun qərarını qəbul etmək, yaxud öz qərarının üstündə durmaq və s. xüsusiyyətlərinin formalaşmasına bilavasitə kömək göstərməklə, təfəkkürün tənqidliyinə, müstəqilliyə və çevikliyinə zəmin yaradır.

Müasir təlim tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının toplusudur. Bu təlim üçün aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir:

- müəllim tərəfindən şüurlu surətdə (fərdi olaraq) idraki problem situasiyasının yaradılması;
- problemin həlli prosesində şagirdlərin fəal tədqiqatçı mövqeyinin stimullaşdırılması;
- şagirdlər üçün yeni və zəruri olan biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması.

Yeni yanaşmanın mahiyyəti ondadır ki, təlim şagirdlərin yaddaşının təkə yeni elmi biliklərlə (informasiyalar ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün müntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsi ən mühüm bacarıq və vərdişlərin şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlib. Bu zaman şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında xüsusi seçilmiş, asan başa düşülən və yadda qalan, ən vacib təlim materiallarının öyrənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, mühüm və dərin ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər

Müasir üsulla təşkil olunan dərslər şagirdlərdə müstəqil düşünməyi, sərbəst rəy söyləməyi, şəxsiyyəti qiymətləndirməyi, təhlil etmək qabiliyyətini, əməkdaşlıq etməyi (başqaları ilə işləməyi bacarmaq, ümumi məqsədə çatmaq üçün fikirlərin bölüşdürülməsi), başqalarını dinləməyi, başqa fikirlərə dözümlü olmağı, öz fikirlərini arqumentlərlə dəqiq izah etməyi, tənqidi təfəkkürün, kompromis variantın tapılmasını və natiqlik qabiliyyətini inkişaf etdirir [1, səh.6-10].

Müasir dərslər zamanı aşağıdakı xüsusiyyətlərə (paradiqmalara) diqqət yönəldilir:

Təhsilalanlara subyekt kimi yanaşma. Öyrənənə təkrar olunmayan fərd, daxilən azad, müstəqil və yaradıcı fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti olan, şüurlu, inkişaf edən bir şəxsiyyət kimi yanaşılır. Bu zaman:

- Təhsilalanların maraqları nəzərə alınır;
- Dərsdə fərdiləşdirilmiş, diferensiallaşdırılmış, problemlə təlim texnologiyalarına və İKT-yə üstünlük verilir;
- Dərsdə psixoloji, valioloji və sosial- pedaqoji xidmətlər inkişaf etdirilir;
- Seçmə fənlər üzrə dərslərin təşkili genişləndirilir.

Dioloji yanaşma. Təhsilalanlar arasında ən humanist ünsiyyət üsulu olan dioloji münasibətlərə (subyekt- subyekt münasibətlərinə) üstünlük verilməsi nəticəsində:

- Dərsdə problemlə, dialoqlu, refleksiv təlim texnologiyalarına, kollektiv (qruplarla) fəaliyyətə üstünlük verilir;
- Kommunikativ fəaliyyətlər (dinləmə və eşitmə), açıqlıq, səmimiyyət, tolerantlıq, həmsöhbətə hörmət etmək bacarığı inkişaf edir;
- Sağlamlığı qoruyan mühit yaranır;
- Tələb olunan çoxlu sayda informasiya mənimsənilir.

Ekzistensiallıq (insan təbiətinin bütövlüyünün nəzərə alınması). Dərsin insan təbiətinin bütövlüyünün nəzərə alınmaqla qurulması (yalnız intellektual imkanların deyil, həmçinin obrazlı düşünmə, intuisiya, yaradıcı təxəyyül, emosiyalar, hislər və s. psixoloji halların nəzərə alınması) nəticəsində:

- İnsan təbiətinin bütövlüyü təmin olunur;
- Öyrənənlər mənəvi və ruhi cəhətdən inkişaf edir;
- Öyrənənlərin səhhətinə müsbət təsir göstərilir;
- Dərsdə informasiyaların yadda saxlanması deyil, başa düşülməsi dominant xarakter alır.

İntegrativlik. Dərslərdə fənlərin tədrisinə kompleks yanaşmaqla tədris- təlim prosesinin bütövlüyünün təmin edilməsi nəticəsində:

- Öyrənənlərin bütöv halda dünyanı dərk etməsi təmin olunur;
- Öyrənənlərin sağlamlığının qorunmasına müsbət təsir göstərilir;
- Dərsdə rəqabət mühitinin formalaşması təmin edilir.

İnkişafetdirici xarakterin təmin edilməsi. Bu halda tədris- təlim prosesinə öyrədənin (pedaqoqun) münasibəti dəyişir. Bilikvermə, bacarıq və vərdişlərin aşılmasından başqa, dərsdə fərdi və sosial əhəmiyyətli keyfiyyətlərin (təfəkkür, nitq, emosional hissi davranış, kommunikativ, fiziki, yaradıcı) inkişaf etdirilməsi nəticəsində:

- Dərsdə şəxsiyyətyönlü və problemlə texnologiyalar üstünlük təşkil edir;
- Dərsin praktik, həyati və mənəvi- pragmatik yönümlülüyü (öyrənən həm inkişaf edir, həm də cəmiyyət üçün faydalı insana çevrilir) güclənir.

Pedagoji kadrların müasir tələblərə cavab verən səviyyədə formalaşdırılması. Öyrədənlərin konseptual metodoloji hazırlığının, texnoloji hazırlığının (yüksək elm tutumlu pedaqoji, informasiya və idarəetmə texnologiyalarına yiyələnmə), metodiki hazırlığının həyata keçirilməsi nəticəsində:

- Pedaqoji fəaliyyətdə yaradıcılıq üstünlük təşkil edir;
- Pedaqoji fəaliyyətdə bacarıqlı müəllimlərə tələbat artır;
- Başqasının iş təcrübəsinin kor-koranə tətbiq olunmasına imkan verilmir.

Tədris-təlim prosesinin fundamentallığı. Dərsdə tədris fənləri və sinifdən xaric tədbirlərin məzmunca və mənəca zənginliyi (klassik və ən yeni elmi nailiyyətlərə əsaslanmaq, tədris fənləri və tərbiyəvi işlərin fəlsəfə, pedaqogika, psixologiya və mənəviyyat fənləri ilə əlaqələndirilməsi) nəticəsində:

- Dərsdə rəqabət genişlənir;
- Dərsdə motivasiya yüksəlir;

– Müasir dünyagörüşün, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin inkişafı təmin olunur [3].

Qeyd olunan qabiliyyətlərin yaradılması, inkişaf etdirilməsi və formalaşdırılması təlim prosesində elmi araşdırmaların təşkil olunmasından biavasitə asılıdır.

Təcrübələr göstərir ki, araşdırmaların aparılmasının bir sıra formaları mövcuddur. Burada xüsusi olaraq araşdırma və tam araşdırmanı qeyd etmək lazımdır. Baxmayaraq ki, tam araşdırma çox sadədir, amma o, şagirdləri aşağıdakı fəaliyyətə cəlb edir:

- hipoteza – fərziyə qurmaq
- praktiki yanaşmalar hazırlamaq və yerinə yetirmək
- nəticələrin yadda saxlanması və çatdırılması
- qiymət vermə
- nəticələrin qrafikinə çəkilməsi və əldə olunmuş məlumatların əlaqələndirilməsi.

Sual oluna bilər: araşdırma nədir? Araşdırma bir sıra qarşılıqlı əlaqəsi olan intellektual və fiziki prosesləri özündə cəmləşdirən iş formasıdır. Buraya aşağıdakıları aid etmək olar:

- sual qoymaq
- hipoteza qurmaq
- planlaşdırmaq
- həyata keçirmək
- ölçmək
- məlumatları qeyd etmək
- sübutları (dəlilləri) izah etmək
- nəticə çıxarmaq
- dəlilləri qiymətləndirmək
- əlaqələndirmək
- proqnoz vermək və s.

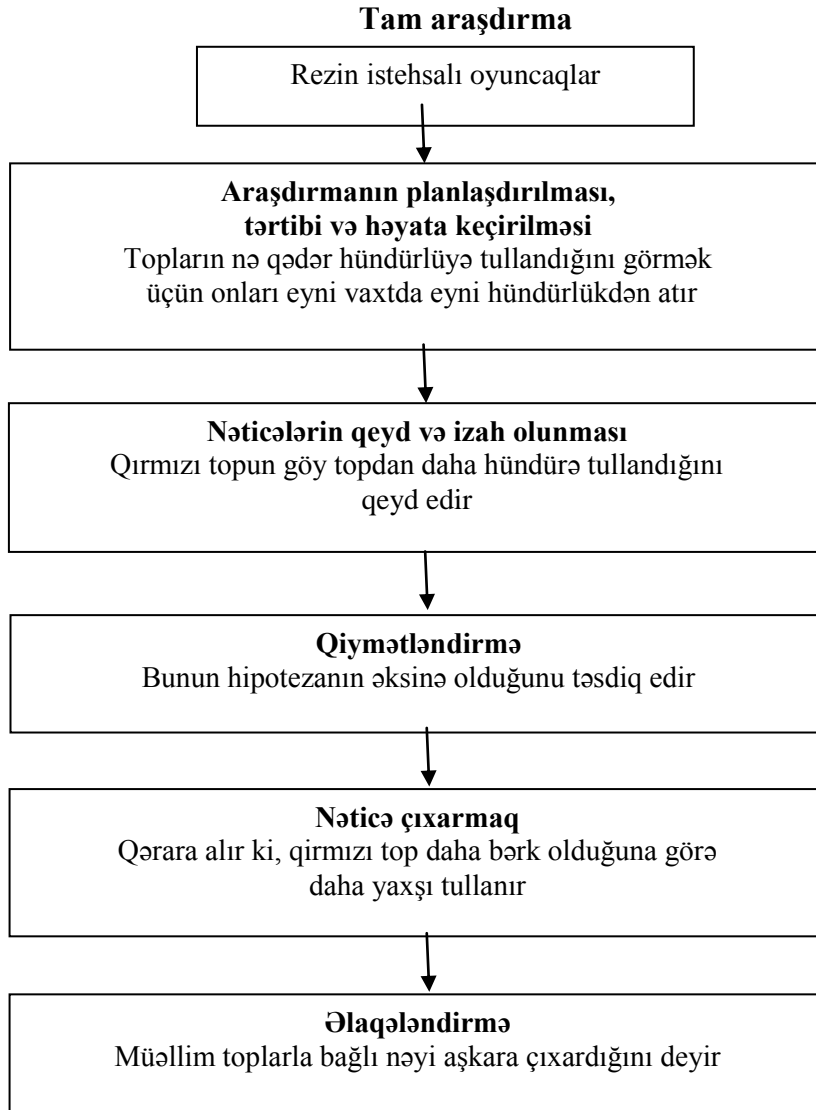
Təlim prosesində müəllim hansı amillərə xüsusi diqqət yönəltməlidir: şagirdlər hipoteza qurmazdan əvvəl dəyişənləri təsdiq etmək və araşdırma üçün dəyişən seçməklə məşğul olacaqlar; prosesi planlaşdırmanın və həyata keçirmənin bir hissəsi olaraq gözəl sınaqlar keçirməklə, dəyişənləri bacarıqla idarə edəcək və onlara nəzarəti həyata keçirəcəklər; daha bacarıqlı və təcrübəli şagirdlər öz nəticələrinin etibarlılığını necə təmin etmək haqqında düşünəcəklər və dəlilləri (faktları) şərh etməyin izahı olaraq daha çox uyğun gələn xətlərdən ibarət qrafik çəkməyə cəlb olunacaqlar [2, s.40].

Göstərdiyimiz nümunənin araşdırılmasında aşağıdakı qərarlar meydana gəlib:

- Əsas dəyişənlə bağlı qərar verilməsi.
 - *Siz nəyi dəyişəcəksiniz?*
 - *Siz nəyi ölçəcəksiniz?*
- Suallar verilməsi.
 - *Siz nəyi aşkara çıxaracaqsınız?*
- Proqnoz vermə və hipoteza qurmaq.
 - *Sizcə, nə baş verəcək və niyə?*
- Sınağın planlaşdırılması və tərtib olunması.
 - *Asılı olmayan dəyişənə nə qədər əhəmiyyət verəcəksiniz?*
 - *Asılı olan dəyişəni ölçmək üçün hansı avadanlıqlardan istifadə edəcəksiniz?*
 - *Bunu hansı formada düzgün etmək olar?*
- Nəticələrin qeyd olunması.
 - *Nə baş verdiyini necə göstərəcəksiniz?*
- Nəticələrin içərisindən nümunə tapılması.
 - *Siz, nəticələrin içində nümunə ola biləcək nəşə görə bilirsinizmi?*
- Nəticələrin içərisindəki nümunənin mənalandırılması.

- *Sizin nəticələrinizin mənası nədir?*
- Nəticələrin ehtibarlılığının qiymətləndirilməsi.
- *Bu sınaq nə dərəcədə sizi qane etdi və nə dərəcədə yaxşı sınaq idi?*

Belə nəzəri bilginin verilməsi ilə qeyd etdiyimiz məsələni tam mənimsəməyin müəyyən çətinlik yaratdığını nəzərə alaraq sadə bir nümunə göstərək:



Qeyd olunan amillər hər biri müəllim tərəfindən dəqiqliklə planlaşdırılır və dərs zamanı və ya fakültativ məşğələlərdə həyata keçirilir. Bu işlərin həyata keçirilməsi şagirdlərdə tədqiqat aparmaq qabiliyyətini nəzəri biliyin praktikaya tətbiqini formalaşdırır [2, s.42].

Dəyişənlər nədir və onları necə başa düşmək olar? Dəyişənlər araşdırma işində o amildir ki, onlar dəyişirlər və ya müəllim onları olduğu kimi saxlamaq qərarı verir. Elm öyrədən müəllimlər dəyişənləri o qədər mükəmməl başa düşməlidirlər ki, onlar: araşdırmanın strukturunu və nailiyyətlərin irəliləyişini başa düşsünlər; araşdırmaları effektiv idarə etsünlər; uşaqların araşdırmalardakı uğurlarına dəstək olmaq, uşaqların nailiyyətlərinə səhsiz yanaşmağı bacarsınlar .

Müəllimlər dəyişənlərin növləri haqqında müfəssəl biliyə malik olmalıdırlar. Dəyişənlərin növlərinə aşağıdakılar daxildir:

Bizim bilərəkdən dəyişdiyimiz dəyişənlər – daxil edilmiş dəyişənlər (bunları bəzən asılı olmayan dəyişənlər adlandırırlar);

Bizim əvvəldən nəyi isə dəyişdiyimizə görə dəyişən dəyişənlər - nəticə dəyişənlər (bunları bəzən asılı dəyişənlər adlandırırlar);

Bilərəkdən olduğu kimi saxladığımız dəyişənlər – nəzarət olunan dəyişikliklər (həmçinin nəzarət dəyişiklikləri adlandırılır).

Müəllim bu istiqamətdə təlimi təşkil edərkən dəyişənlərin hansı qrupa məxsus olduğunu müəyyənləşdirməlidir. Mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq, bütün araşdırmaların bu qruplardan birinə təyin olunan dəyişəni olmalıdır.

Araşdırmanın əsas parametrlərini müəyyənləşdirən iki dəyişən mövcuddur:

- daxil edilmiş və ya asılı olmayan dəyişənlər;
- nəticə və asılı dəyişənlər.

Ona görə də bu dəyişənlər həmçinin əsas dəyişənlər kimi nəzərdən keçirilir. Araşdırmada əsas dəyişənlər sizin dəyişməyə və ölçməyə qərar verdiyiniz dəyişənlərdir. Lakin başqa bir qrup dəyişənlər var ki, dəqiq, doğru sınaq keçirmək üçün onları olduğu kimi saxlamaq lazımdır. Bu dəyişənlər nəzarət dəyişiklikləridir.

Təlim prosesində müəllimin əsas diqqət mərkəzində saxlaması tövsiyə edilən istiqamətlərdən biri də şagirdlərdə elmi araşdırma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Elmi araşdırma bacarıqları aşağıdakı vasitələrlə inkişaf etdirilə bilər:

- bacarıqları artıran praktiki iş, kurslar və ya dərslər;
- praktiki iş zamanı istifadə olunan köməkçi materiallar;
- müdaxilə (müəllim və şagirdin müdaxiləsi, fəaliyyəti);
- müəllimin təqdimatı ilə və s. [2, s. 45].

Uşaqlar üçün tam araşdırma işində bütün bacarıqlarını birləşdirmək imkanına malik olmaq çox vacibdir. Bununla belə, həmin bacarıqlar uşaqlara öyrədilməli və əlverişli şərait yaradılmalıdır. Bu bir faktır ki, çox zaman araşdırma müddətində bütün mühüm məqamları (nöqtələri) üzə çıxarmaq üçün çox az vaxt qalır. Bacarıqların artırılması dərsləri, məsələn, sadəcə uzunluğun və ya temperaturun ölçülməsi, kimyəvi qablar, tərəzi və s. kimi cihazlardan istifadənin öyrədilməsi və istifadənin formalaşdırılmasını təmin edən dərslərdən istifadə oluna bilər.

Elmi yeniliyi: Təklif olunan formada təlimin təşkili zamanı şagirdlərdə xüsusi bacarıqlar, tədqiqatçılıq və tənqidi təfəkkür formalaşır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Xüsusi qabiliyyətləri inkişaf etdirmək və formalaşdırmaq məqsədi ilə məqsədyönlü düşünülmüş qrafiklərin qurulması, cədvəllərin çəkilməsi, məlumatların şərh edilməsi kimi işlərin tədris proqramlarına daxil edilməsi təlimin daha effektiv olmasını təmin edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əskərov A.B., Niyazova A.A., Şərəfova Z.S. Kimya dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim // SDU, Elmi xəbərlər, c.10, №1. Sumqayıt: SDU, 2014.
2. BP-BRİTİSH COUNCIL “İTERAKTİV ELM” layihəsi. Faza 1, seminar- 2, “Azərbaycanda təbiət fənlərini tədris edən müəllimlər və təlimatçılar üçün davamlı peşəkar inkişaf proqramı” 1-5 iyul 2008, Bakı, 2008.
3. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2013, 706 s.

РЕЗЮМЕ
СОВРЕМЕННЫЕ УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ
Аскеров А.Б.

Ключевые слова: *исследования, переменные значения, зависимые показатели, гипотеза.*

В статье говорится о том, что во время учебы в среднеобразовательных школах школьники должны привлекаться к первичным научным исследованиям. На основе примеров в упрощенной форме изъясняются пути организации этого процесса и приводятся предложения самого автора.

SUMMARY
ORGANIZING RESEARCHES WITH MODERN TRAINING METHODS
IN THE PROCESS OF TRAINING
Askerov A.B.

Key words: *research, variables, dependent variable, hypothesis.*

The article gives information on involving the pupils in secondary schools in initial scientific research. On the basis of examples, the ways of arrangement of this process in a simple way are introduced and proposals of the author are presented.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	02.04.2018
	Son variant	28.09.2018